

MŰLT-VÁLASZTÁS

(Régi-új Budapest-könyvek a századfordulóról)

Molnár Ferenc: *Az éhes város* (Pesti Szalon könyvek)

Kóbor Tamás: *Budapest* (Pesti Szalon-könyvek)

Lakner Judit: *Halál a századfordulón* (História,

MTA Történettudományi Intézet)

Molnár Ferenc: *Pesti napló* (Századvég

A századvég embere ismét menekül: térben, időben vagy olyan távoli szellemi formákban keresi a menedéket, amellyel feloldhatja a kilátástalanság bénító körét. A menekülő létezés, a meghosszabbított élet, amikor az ember nem akarja tudomásul venni azt, hogy valami egyértelműen véget ért. Úgy véli, hogy még tartogat számára egy lehetőséget a sors: menekül.

Nem más a mai titkos szektáknak vagy az okkultizmusnak a feléledése, az emberben és rajta kívül ható erőkben, szellemekben való hit, a mágia, asztrológia, spiritizmus felélesztése, mint a térben helyhez kötöttek, a gazdasági kiszolgáltatottak szellemi menekülési kísérletei. Ehhez kapcsolódik az a nosztalgiahullám is, amellyel a múlt századforduló kápráztatja a kort, a néhai millennium Budapestje. Van ennek egy társadalompolitikai, lélektani magyarázata is, a több mint negyven évig tartó – polgári társadalmat tagadó – kísérlet után ismét reménykedve nézegetjük a régi képeket, épületeket, könyveket, mintha kimondatlanul is arra vágnánk, hogy ezekben felleljük a kiegyensúlyozott jólét titkát. Szeretnénk megérteni az egykori élet sajátos rendjét, az elegáns ruhák viselési módját, a díszes, festett paloták motívumrendszerét, és ahogyan a romantika korában pompás középkori várkastélyba képzelte magát minden ifjú hölgy, úgy azzal az áhítattal közeledünk a múlt századfordulóhoz, mintha azt az anyagi jólétet, szellemi és építészeti pezsgést egyszerűen csak folytatni kellene a XX. századi két világhégés és diktatúrák korának az elmúltával.

Ettől a nosztalgiahullámtól, amely a jelenkori kilátástalanságon próbál segíteni, nem tudnak – valószínűleg nem is akarnak – szabadulni sem a jogászok, akik a szocialista jogrendszert akarják visszahajlítani a korábbi világra, sem a közgazdászok, akik a századforduló pénzviszonyairól álmodnak, hát akkor miért lennének kivételek a kiadók szerkesztői, akik a korabeli írások, regények vagy erről az időről szóló tudományos elemzések megjelentetésével szolgálják a korhangulatot.

A visszavágyók, a század eleji élet csodálói, akik tudják, hogy Budapest szinte teljes pompáját, nagyvárosi létét a múlt század végének, a késő feudális tékozlásról, a kereskedő gazdagodásra való áttérésnek és az ezzel járó építési láznak köszönheti, örömmel veszik a kezükbe a régi fényképeket, toronyos paloták, sétáló hölgyek és urak, dúsan díszített tárgyak világát, és mint édes tejszínhabos gyümölcs kitoröhlhetetlen ízére, úgy gondolnak a boldog békeidőkre. Képzeteükben olyan biztosságot sugall az egykori polgári kor képe, mint le-

vegőben a légtornászé: széttárt karokkal emelkedik magasba a pompás-palotás város, és lélegzet-visszafojtva figyeli mindenkiket, nehogy belezuhanjon a XX. századba. Attól tartanak – amit már tudnak –, hogy jön majd az első világháború, amikor szétlővik, a második, amikor lebombázzák, az 56-os tankroham, és ott áll majd eső és hó áztatta, aládúcolt falábú rokkantként, kopott ciradás erkélyeivel, mint a büszke, pénztelen kéregető, aki fejét magasra tartja, hogy ne lássa vakolatomló meztelenségét és a falai tövébe üritkező kuttyákat. Talán nincs a világon még egy olyan város, ahol annyi kutyaürülék lenne a járdán, mint a belvárosi Budapesten; a külterületekben meg annyi aszfaltozatlan, hepehupás falusi utcácska. Rémes – mondaná az udvarló, aki azért jönne a városba, hogy megkérje a szép, molett budapesti hölgy kezét, keményített ingmellel, frakkban, cilinderrel, fehér kesztyűs kezében virággal, és miközben elnézést kérne a félhomályban, hogy beleütközött valami vastag, az örökkévalóságnak szánt leomló erkélytartó gerendába, elcsúszna a járdán hagyott ürüléken, és azt mondaná ismét: rémes. Hát nem szebb volt a századelején!? – kérdi a vágyakozó, és felsóhajt, hogy akkor kellett volna megállni vagy legalább ha kimaradt volna ez a század, szörnyűségekkel, rombolással és kizárólagosságával együtt.

Aztán kézbe veszi Molnár Ferenc: *Az éhes város* és Kóbor Tamás: *Budapest* című, századelején írt, a Pesti Szalon Kiadónál újból megjelent, jó tapintású köteteit, és úgy érzi, a kör bezárult, nincs menekvés: egyáltalán nem kecsegtet a jövőbe vetített múlt. Ugyanis, ha most a század végén a jogászok, közgazdászok, politikusok, kiadók és újságírók arra törekednek, hogy legalább azt a világot helyreállítsák, ami akkor volt, akkor a következőt gondolkodó emberek e könyvek alapján nyugodtan lemondhatnak a jövőről. Ha a jövő olyan lesz, mint ez a múlt, akkor köszönjük szépen, nem kell a jövő.

Nem arról van szó, mintha rendkívül jó regények lennének, és rádöbbenne az olvasó, hogy méltatlanul elfelejtett egy olyan világot, amely felé most mind életvitelben, mind regénymin-taként feltétlenül törekednie kellene. Nem méltatlanul, hanem méltán felejtettük el ezeket a könyveket: néhány elmés dialógus ellenére nagyon gyenge, felületes írások, az irodalmi értékítéletet nem ismerő, esetleg kezdő olvasóknak írt szírupos történetek.

Az, ami mégis megdöbbenheti ezekben a regényekben a totalitárius rendszer összeomlása alól éppen kitántorgó századvégi olvasót, nem a művészi, hanem a szociológiai tapasztalat: a század eleji kilátástalanság, szegénység, parlamenti képmutatás, hazudozó érzelmi és álértékekre épülő világ, a kormánypárt és ellenzék hátmögötti magánalkui, olyan megaláztatások sora, amelyekből az írók egyetlen kiutat láttak, ha a hősük öngyilkos lesz. Kóbor Tamás regényében mai szemmel groteszk vigyorként hat az öngyilkossági kísérlete során megmentett férfi, aki élteti a szocializmust, és közben követeli, hogy engedjék meghalni. A század elején még lehetett ilyesmikben reménykedni, de mihez kezdjen a század végén, az úgynevezett „civil” társadalmi példák illúzióiban reménykedő, aki ugyanazokkal az alaphelyzetekkel találja szembe

magát, mint a regény hőseinek a korában. Molnár Ferenc „éhes városa” – tulajdonképpen a tőkeéhes város. A kis, tüdőbeteg banktisztviselő megismerkedik egy amerikai milliomos lányával. Összeházasodnak. Amint mondják, nemcsak Budapestnek, de az egész országnak óriási szüksége van a nyugati tőkére: ha idejön, akkor egyszerre jobb lesz minden, fellendül a pangó gazdasági és szellemi élet. Legjobb, ha ezt a tőkét egy honfitársunk hozza, akit lelkesíteni lehet a hazai politikai eszményekkel. A többi már ugye csak a regényben van: megindul a nemes vetélkedés, a minisztertől kezdve a parlamenti politikusokig és onnan vissza az akadémikusokig, mindnyájan arra törekednek, hogy a legkülönbözőbb balkáni módszerekkel megszerezzék az elpazarolható vagyont. A történet első része ismerős, ha nem szerepelnének a regényben házak, utcák, omnibuszok és konflisok, nehezen tudnánk eldönteni, melyik századfordulón történik a cselekmény: most vagy száz évvel korábban.

Van azonban egy lényeges különbség a *Budapest* című regény akkori és mai szociológiai olvasata között: akkor a pénzt helyettesítette a hitel és a bizalom. Rossz a világ, kegyetlen, de még az utcalánynak is volt annyi hitele, hogy előbb felöltözhetett, és csak miután keresett, akkor fizetett. Az elosztáson alapuló, „gondoskodó” rendszer éppen ezt a hitelen alapuló gondolkodásmódot szüntette meg.

Kelet-Európában megszoktuk, hogy szinte előbb nyújtják be a számlát és csak azután jön a szolgáltatás. Ily módon visszafelé folyik a hitel, nem a fejlődést segíti, hanem a fennálló állapotok kilátástalanságát: az eladó nem tudja eladni az árut, mert a vevő nem jut hitelhez. A vevő azért nem jut hitelhez, mert az eladó nem akar kockáztatni. A század elején legalább ez még működött, és mégis magas volt a szegények és öngyilkosok száma.

„A haláltól igézett századforduló irodalmának, zenéjének, képzőművészetének – írja Lakner Judit a *Halál a századfordulón* (MTA Történettudományi Intézete) című könyvben –, kedvenc témája lesz a halál és a szerelem összekapcsolódása, az igazi egymásra találás az esetlegességet elmosó abszolútumban. A halál egyre szépül a szecesszió művészetében.” Nem mondhatjuk, hogy a XX. század végén ismét a halálos szerelmes regények divathulláma közelít, de azt már tapasztalhatuk, hogy a kelet-európai rendszerváltások nem új örömmünnepekkel, hanem a legtöbb országban pompás, fennkölt temetéssel kezdődtek, és előreláthatólag még egy jó ideig folytatódik a gyász és az ünnep társítása. „Budapesten a halál is csak félig-meddig polgárosult – írja Lakner Judit. – Többek között ennek köszönhető az a couleur locale, amit a főváros a századfordulón a halál irodalmában és a gyász terén felmutat, a duhaj és szenvelgő kifejezési formák, a harsány és ríktó szertartások, a vásári pompa, a tobzódó temetők.”

Ezzel ellentétes hangulatot sugallnak Molnár Ferencnek a század elején írt riportjai és újságcikkei, amelyek Molnár Gál Péter válogatásában, *Pesti napló* címmel jelentek meg a Századvég Kiadónál. „Zúg, egyre zúg az éljen – írja a koronázási ebédéről szóló riportjában arról a világról, amelyért már nemhogy lelkesedni nem tud, de nem is óhajtáná, ha visszatérne a mai századvégi olvasó. – A király és a hófehér királyné már fenn áll a helyén, az asztalnál. A pápai nuncius bíbora mellett Tisza díszmagyarja. Csernoch mellett a kalocsai érsek. A királyi pár mögött Khuen, Széchenyi, Dessewffy, Schönborn. Az aranytálás apród a király mellé lép, Tisza aranykancsóval a kezében vár, Csernoch hatalmas fehér törülközőt bontogat. Az éljen szakadatlanul zúg.”

Miközben sokáig éltetik a hazát és a királyt, megnézzük a terjedelmes riport közlésének időpontját, és megint alkal-

munk nyílik arra, hogy eltöprengjünk a választandó jövőn: 1916. december 31. Akkor már sok minden eldőlt, de főképpen az, hogy véget ért a századforduló káprázata, a rohamos infláció, nyomor és a háború miatt még a pompás temetkezési szertartások is alábbhagytak. A temetkezési vállalatok „1917 telén egy egész napon át képtelenek voltak a város temetési igényeinek eleget tenni” – írja Lakner Judit. Érdekes, hogy a koronázási ebéd, arany és virág „bőségzaruja” idején nem jut Molnár Ferenc eszébe az összeomló századforduló, a temetetlen holtak, éhezők, és az a nyomor, amelyről mi sem szeretnénk tudomást venni, amikor vágyainkban megjelenik a békés civil társadalom illúziója.

Még ma is polgárpukkasztó illúziórombolásnak tűnik a reális kilátástalanság és az aggodalom, nehogy a múlt század vége helyett a saját századunk közepére vágyakozzanak vissza a polgár-civilbe öltözők.

FOTÓ: LÁBASS ENDRE